

УДК 631.879.34: 631.483

В. М. Яворов

к. с.-г. н.
Подільський державний
аграрно-технічний університет

ВПЛИВ ВІДХОДІВ СПИРТОВОГО ВИРОБНИЦТВА НА УРОЖАЙНІСТЬ ТА ЯКІСТЬ ЗЕРНА ОЗИМОЇ ПШЕНИЦІ

У лабораторних та польових досліджах встановлено вплив відходів спиртового виробництва, внесених шляхом позакореневого підживлення, на урожайність та якість зерна озимої пшениці в умовах південно-західної частини Лісостепу України.

Постановка проблеми

В Україні діє 63 спиртових заводи, де щорічно при виробництві спирту та дріжджів утворюється біля 0,5 млн. тонн відходів спиртового виробництва (ВСВ), які накопичуються у відстійниках та забруднюють повітря газами (метан, сірководень тощо), що виділяються в результаті метанового бродіння. Один із таких заводів по переробці меляси на спирт та харчові дріжджі знаходиться на околицях м. Кам'яця-Подільського. Щорічно він викидає у відстійники до 90 тис. т ВСВ. У зв'язку з цим перед галуззю постає питання пошуку шляхів утилізації ВСВ, які б не порушували екологічний стан навколишнього середовища та були економічно доступні і вигідні виробникам.

Систематичне накопичення ВСВ обумовлює необхідність щорічного збільшення площ під нові ємкості на 15–20 %, створює умови для забруднення значних ґрунтових та повітряних просторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

При переробці бурякоцукрової меляси на спирт з кожної тонни утворюється 3,6 м³ відходів – післяспиртової барди [4].

Денщиків М.Т. зазначає, що вихід мелясової барди складає 13,4 дкл на 1дкл отриманого безводного спирту; в перерахунку на сахарозу це складе 85 дкл на 100 кг переробленого цукру [3].

При виробництві дріжджів з меляси відходить значна кількість ВСВ, що містять багато невикористаних органічних речовин і мінеральних солей, з яких можна додатково вилучити цінні для народного господарства речовини.

Вітчизняні та зарубіжні спеціалісти використовують наступні технологічні схеми утилізації мелясової барди спиртового виробництва:

- ✓ озолення згущеної післяспиртової мелясової барди з метою отримання мінеральних солей (поташ, сода, сульфат калію);
- ✓ суха перегонка – коксування барди з метою отримання ціанідів, аміаку, газової сажі та мінеральних солей;

© В. М. Яворов

- ✓ отримання ряду медичних препаратів з мелясової барди (ацидин, глютамінова кислота тощо);
- ✓ приготування сухого бардяного жому;
- ✓ використання згущеної післяспиртової барди як кормової добавки;
- ✓ використання барди для зрошення та удобрення посівів.

Найбільш широко післяспиртову мелясову барду застосовують в сільському господарстві в якості кормової добавки та удобрення [4, 8].

Денщиків М.Т. описує досить цікаве використання мелясової барди для боротьби зі шкідниками буряків – з неї готують приманки [3].

Академік Звероземб-Зубовський розробив спосіб застосування мелясової барди для стимулювання росту насіння і отримання добрих сходів цукрових буряків. Яворська В.К. [7] зазначає, що продукти термофільного метанового бродіння післядріжджової мелясової барди можна використовувати для підвищення продуктивності сільськогосподарських культур (в якості регулятора росту) шляхом передпосівної обробки насіння. В США упарена до 15–20 % сухих речовин барда протягом десятиріч успішно використовується на корм молочній худобі і для приготування комбікормів [9].

Завдяки наявності у складі барди азоту, фосфору, мікроелементів, гумінів тощо вона може успішно використовуватись в якості добрив.

ВСВ можна використовувати в якості гранульованого органічно-мінерального добрива. Сировиною для їх виготовлення є барда, суперфосфат, лужні добавки (KOH, NaOH, вапно) [8].

Як вказує А.А. Бацула, стічні води підприємств спиртової промисловості можна застосовувати для удобрювальних поливів зернових і кормових культур на ґрунтах легкого механічного складу, але після попередньої підготовки, наприклад нейтралізації. Фінська фірма Rosenlew Engineering рекомендує використовувати для зрошення полів неупарену спиртову барду [6, 5].

У 1994 р. співробітники кафедри ґрунтознавства НАУ під керівництвом академіка Н.К. Шикіули провели дослідження щодо визначення впливу різних доз упареної мелясової барди на урожай озимої пшениці на чорноземних ґрунтах в стаціонарних дослідах радгоспу “Обрій” Шишацького району Полтавської області.

Доза внесеної весною упареної барди складала 1,7; 2,5; 5 і 7,5 т/га. На контрольних ділянках барду не вносили. Найбільш високі прибавки врожаю озимої пшениці отримані на фоні внесення барди у кількості 5 т/га – 65 ц/га (на контролі – 36,8 ц/га), спостерігались, також кращі якісні показники зерна [2].

Об’єктом дослідження була озима пшениця. На дослідному полі дослідження проводились із озимою пшеницею сорту Поліська 90 II

репродукції, на полі КСП «Гуменецьке» – сорту Українка Одеська III репродукції.

Мета досліджень – встановити ефективність різних норм ВСВ шляхом позакореневого внесення на урожайність та якість озимої пшениці.

Завдання досліджень:

1) в лабораторних умовах простежити вплив ВСВ на ріст озимої пшениці в початковій фазі її розвитку;

2) в польових дослідах установити вплив ВСВ на біометричні показники: висоту рослин, загальну кількість та кількість продуктивних стебел;

3) дослідити вплив ВСВ на урожайність та якість озимої пшениці.

Таблиця 1. Середньомісячна кількість опадів, мм

Показник	Місяці						
	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Середні багаторічні	24	47	66	88	88	65	55
2003 р.	9,5	9	9	45	82	23,5	23
Фактичне відхилення 2003 р.	-14,5	-3,8	-57	-43	-6	-41,5	-32

В 2003 р. погодні умови відрізнялись від середніх багаторічних, що вплинуло на строки сівби, вступу у фази розвитку рослин, мікробіологічну активність ґрунту та інші показники (табл. 1, 2).

Таблиця 2. Середньомісячна температура, °С

Показник	Місяці						
	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Середні багаторічні	-1,1	7,8	14,4	17,7	19,2	18,5	14,2
2003 р.	0,9	8,5	20,8	19,8	21,3	20,1	14,1
Фактичне відхилення 2003 р.	+2,0	+0,7	+6,4	+2,1	+2,1	+1,6	-0,1

Методика досліджень

Для встановлення впливу ВСВ на ріст озимої пшениці в початковій фазі розвитку заклали наступний лабораторний дослід: в чашки для пророщення насіння на дно помістили фільтрувальний папір; на ньому розмістили по 50 пророщених насінин. Щодня на дно чашки доливали дистильовану воду до повного насичення фільтрувального паперу водою.

Схема дослідю наступна:

- 1) контроль (обприскування рослин дистильованою водою);
- 2) одноразове обприскування рослин ВСВ;

- 3) триразове обприскування рослин ВСВ;
- 4) п'ятиразове обприскування рослин ВСВ.

Перше обприскування ручним оприскувачем проводили при наявності в них добре розвинутих двох листків. Подальші обприскування проводили по мірі появи наступного листка. Кількість розчину для обприскування – 20 мл.

У цей час визначали висоту рослин лінійкою, зовнішній вигляд рослин, колір, пошкодження – візуально.

Повторність досліду – триразова.

Таблиця 3. Характеристика ґрунтів дослідних ділянок

Ділянка	рНН ₂ O	Нг, мг-екв./100 г ґрунту	Мг/кг ґрунту		
			лужногідролізований азот	рухомий фосфор	обмінний калій
Перша	6,8	0,7	132	142	164
Друга	6,2	1,3	112	96	134

Польовий дослід був закладений 2002 року на двох ділянках. Перша – дослідне поле Подільської державної аграрно-технічної академії. Ґрунт – чорнозем типовий важкосуглинковий на лесі. Друга – поле КСП «Гуменецьке» Кам'янець-Подільського району. Ґрунт темно-сірий лісовий важкосуглинковий на лесоподібних суглинках. Нахил обох ділянок до 1°. Характеристика ґрунтів подана у таблиці 3.

Схема досліду:

- 1) контроль (без внесення ВСВ та води);
- 2) 1 т/га ВСВ;
- 3) 3 т/га ВСВ;
- 4) 5 т/га ВСВ;
- 5) 10 т/га ВСВ;
- 6) 30 т/га ВСВ;
- 7) 50 т/га ВСВ;
- 8) 50 т/га ВСВ;

Загальна площа ділянки – 50 м², облікова – 25 м². Повторність досліду – триразова. Захисна смуга між варіантами 1 м, між повторностями – 10 м.

Для того, щоб простежити, як впливає вода, що у значній кількості знаходиться у ВСВ на ріст і розвиток рослин, дози 10, 30 та 50 т/га вносили рівними нормами у два прийоми: за весняного кушення та при виході в трубку.

Для поливу використовували ВСВ ДП «Довжоцький спиртзавод», які мали наступний склад: вода – 96–97 %, рН – 8,2–8,4, загального азоту – 0,2–0,25 %, обмінного калію – 0,4–0,6 %, фосфору – сліди.

Озиму пшеницю висівали на 2 ділянках у різні терміни. На дослідному полі – 15–16 вересня, (попередник – конюшина на зелений корм одного укусу), на полі КСП «Гуменецьке» озиму пшеницю висівали 24–25 вересня 2002 р. (попередник – кукурудза на силос). Норма висіву на обох ділянках – 4,5 млн. схожих насінин на гектар. При сівбі на обох ділянках вносили мінеральні добрива $N_{15}P_{15}K_{15}$ у вигляді нітроамфоски.

Обприскування проводили ранцевим обприскувачем у період відновлення вегетації рослин озимої пшениці: 16 березня 2002 року. Дози ВСВ розраховували на загальну площу 50 м².

Біометричні показники: висоту рослин, загальну кількість стебел, кількість продуктивних стебел визначали шляхом розбору снопів озимої пшениці, відібраних перед збиранням культури з площі 0,25 м².

Для збирання використовували комбайн «Сампо». Загальну масу зерна з однієї ділянки очищали від сторонніх домішок вручну (провіюванням) і зважували. Із висушеного і очищеного зерна відбирали пробу для визначення таких показників:

- 1) маси 1000 зерен;
- 2) вмісту білка;
- 3) вмісту клейковини.

Методика відбору зразків і визначення якісних показників – загальноприйняті.

Математичний дисперсійний аналіз проводили на комп'ютері (програма Бочкарьова А., 1992) за методикою Доспехова (1985).

Результати досліджень

Вплив ВСВ на ріст і розвиток рослин озимої пшениці в лабораторних умовах. Як свідчать одержані результати лабораторного дослідження, ВСВ впливають на ріст і розвиток рослин. Але це залежить від кратності їх внесення (табл. 4). Виміри проводимо через 30 днів після висіву пророщеного насіння.

Таблиця 4. Вплив ВСВ на ріст озимої пшениці в лабораторних дослідженнях

Показники	Варіанти				
	1	2	3	4	НСР ₀₅
Висота рослин	16,3	16,6	18,5	17,2	0,95
Зовнішні ознаки: інтенсивність забарвлення	блідо- зелене	блідо- зелене	зелене	зелене	
Наявність опіків	відсутні	відсутні	окремі	масові	

Точність дослідження – 1,62 %. Варіація даних – 5,55 %.

Як видно з даних табл. 4, висота рослин озимої пшениці залежить від кратності внесення: на контролі вона складала 16,3 см, забарвлення блідо-зелене, опіки на листках відсутні. При одноразовому обприскуванні рослин

ВСВ спостерігаємо незначне підвищення висоти рослин (до 16,6 см), але ця різниця в порівнянні із контролем не є суттєва ($НСР_{05}$ 0,95 см). Інтенсивність забарвлення майже така ж, як і на контролі (рослини ледь помітно зеленіші), опіків на листках немає. Кращий результат показали варіанти 3 і 4, де рослини обприскували 3 і 5 разів відповідно. Висота рослин складала 18,5 і 17,2 см. Як бачимо, кращим щодо впливу ВСВ на ріст озимої пшениці був варіант із трикратним обприскуванням. Однак і в цьому варіанті, а ще більше – у варіанті із п'ятикратним обприскуванням, відмічено опіки рослин. Це пояснюється лужною реакцією розчину ВСВ. А тому і в 4 варіанті ріст рослин озимої пшениці сповільнився і вони відстали в рості від попереднього варіанту, хоч і були на 0,9 см вищі щодо контролю. На 3 і 4 варіантах забарвлення було інтенсивніше, ніж у перших двох.

На наш погляд, кращий ріст рослин у 3 і 4 варіантах пояснюється тим, що у ВСВ міститься певна кількість розчинних і доступних для рослин елементів живлення: азоту і калію. А тому, потрапляючи позакореневим шляхом в рослини, дані елементи покращують живлення озимої пшениці, яка росте як водна культура – у дистильованій воді.

Оскільки трикратне обприскування викликає хоч і невеликі, але наявні опіки рослин озимої пшениці, ми взяли для польового дослідження двократне обприскування. Результати польового дослідження підтвердили правильність наших припущень. Оскільки дози внесення ВСВ 1, 3, 5 т/га є малими, то вносили їх за один прийом. Дози 10, 30, 50 т/га вносили у два прийоми порівну: при весняному кушненні та у фазу виходу у трубку.

Біометричні показники озимої пшениці під впливом позакореневого підживлення ВСВ. Результати вимірювань свідчать, що висота рослин озимої пшениці на полі КСП "Гуменецьке" значно нижча (на 15,7–20,0 см, тобто, на 27–34 %), ніж на дослідному. На наш погляд, це пояснюється сортовими особливостями сорту Українка Одеська, який є низькорослішим, ніж сорт Поліська 90 (табл. 5).

Аналізуючи зміну висоти рослин за варіантами із різним внесенням ВСВ, можна відмітити, що вона істотно збільшувалась лише на варіантах із внесенням 30 та 50 т/га: на полі КСП "Гуменецьке" на 5,3; 7,6 см ($НСР_{05}$ 3,7 см); на дослідному полі – на 4,0–5,0 см (при $НСР_{05}$ 3,94 см). У всіх інших варіантах висота рослин збільшилась несуттєво. Сила впливу фактору складає 0,45 на дослідному полі та 0,69 – на полі КСП "Гуменецьке".

Незаперечним фактом залишається те, що дози ВСВ від 1 до 10 т/га, використані для позакореневого підживлення озимої пшениці, не впливають на ріст рослин.

Таблиця 5. Біометричні показники озимої пшениці в залежності від доз ВСВ, 2003 р.

Показник	Дослідне поле								Гуменецьке поле							
	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8
Висота рослин, см	49	49,7	46,7	49,7	51,3	50	54	50	64,7	65,3	63	65,7	66,7	70	72,3	65,3
Загальна кількість стебел, шт./м ²	323	300	317	298	324	324	347	317	262	254	270	244	270	278	291	259
Кількість продуктивних стебел, шт./м ²	277	247	270	253	274	284	309	276	176	170	184	170	188	187	210	173
% продуктивних стебел	85,8	82,3	85,2	84,9	84,6	87,6	89	77,6	67,2	66,9	68,1	69,6	62,8	67,3	72,2	66,8
	НІР ₀₅ – 3,94 см або 7,97 % Сила впливу фактору – 0,45								НІР ₀₅ – 3,70 см або 5,56 % Сила впливу фактору – 0,69							

Загальна кількість та кількість продуктивних стебел на м² на обох ділянках різна: на дослідному полі загальна кількість за варіантами, коливаються від 298 до 347, продуктивних – від 247 до 309; на полі КСП "Гуменецьке" від 244 до 291 та від 170 до 210 відповідно. Відсоток продуктивних стебел на обох ділянках різний: на дослідному полі – 82,3–89,0, на полі КСП "Гуменецьке" 62,8–72,2. Дані відмінності між обома ділянками пояснюються багатьма чинниками: сортовими особливостями культури, вмістом поживних речовин у ґрунті, строками сівби тощо. Чіткої залежності між кількістю внесених ВСВ та загальною і продуктивною кількістю стебел озимої пшениці немає. Сила впливу фактору складає 0,45 – на дослідному полі та 0,69 – на полі КСП "Гуменецьке". Лише у варіанті із внесенням 50 т/га ВСВ відмічене істотне збільшення загальної кількості стебел та відсоток продуктивних стебел (табл. 5).

Підрахунки засвідчили, що на дослідному полі продуктивність осіннього кушення склала в середньому 3,4 стебла на одну рослину, а на полі КСП "Гуменецьке" – 2,6.

Якщо проаналізувати **зміну урожайності озимої пшениці** під впливом ВСВ на дослідному полі, то можна відмітити, що дози ВСВ від 1 до 30 т/га не вплинули на урожайність культури. Навіть при внесенні 30 т/га ВСВ урожайність відрізнялась від варіанту, де не вносили відходи, на 0,9 ц/га. Лише при внесенні 50 т/га ВСВ урожайність склала 34,1 ц/га, тобто відрізнялась від контрольного варіанту на 4,3 ц/га (НСР₀₅ 2,64 ц/га). Така ж тенденція відмічена і на полі КСП "Гуменецьке". При внесенні 30 т/га ВСВ урожайність озимої пшениці склала 21,8 ц/га, тобто перевищувала

урожайність озимої пшениці щодо контролю на 1,8 ц/га ($НСР_{05}$ 2,20 ц/га). При 50 т/га ВСВ урожайність озимої пшениці склала 25,8 ц/га, тобто відрізнялась від контролю на 5,8 ц/га (рис.).

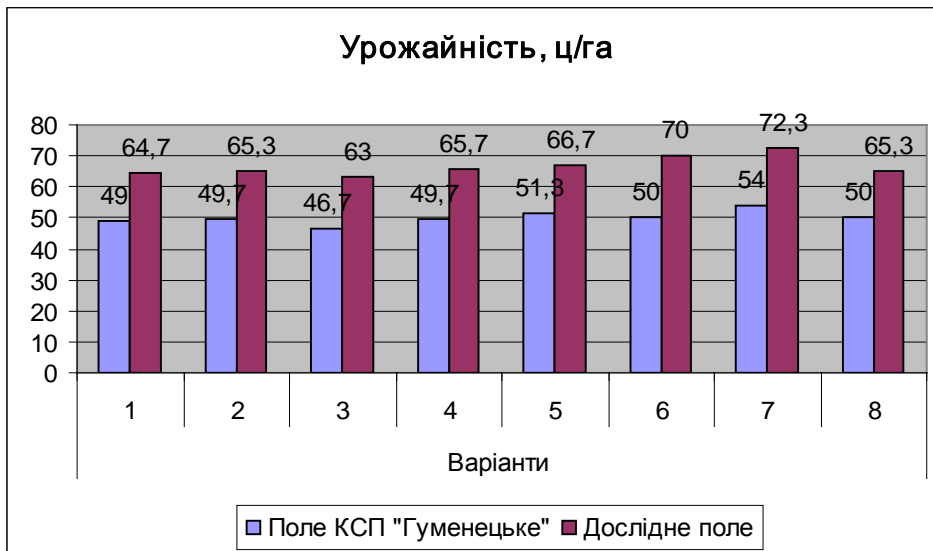

Рис. Вплив ВСВ на урожайність озимої пшениці

Вплив ВСВ на якість зерна озимої пшениці. Результати дослідження свідчать, що ВСВ можуть впливати на якість зерна озимої пшениці (табл. 6). Але це відбувається при внесенні високих (30, 50 т/га) доз. Особливо це чітко видно при внесенні ВСВ 50 т/га як на полі КСП "Гуменецьке", так і на дослідному. У цьому варіанті вміст білка складав 14,1–14,6 % (на контролі – 13,6–14,1), клейковини – 31,0–30,8 % (на контролі – 28,4–29,6), маса 1000 зерен – 50,4–48,4 г (на контролі – 42,4–40,6).

Таблиця 6. Вплив норм внесення ВСВ на якість озимої пшениці

Показник	В а р і а н т							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Дослідне поле								
Вміст, %:								
Білка	13,6	13,8	13,4	13,5	13,1	13,9	14,1	13,5
клейковини	28,4	28,2	29,1	28,9	29,1	29,4	31	28,3
Маса 1000 насінин, г	42,4	42,8	46,4	43,5	44,2	48,2	50,4	43,7
Поле КСП „Гуменецьке”								
Вміст, %								
білка	14,1	14	14	14,3	14,2	14,4	14,6	14,2
клейковини	29,6	29,4	29,5	29,7	29,5	30,2	30,8	29,6
Маса 1000 насінин, г	40,6	41,4	40,7	41,3	41,6	43,5	48,4	42,5

Деяке покращення якості зерна озимої пшениці відбулося у варіанті, де вносилося 30 т/га ВСВ. Так, вміст білка щодо контролю збільшився на 0,3–0,5 %, клейковини – на 0,6–1,0 %, маса 1000 насінин – на 2,9–5,8 г. Але це в більшості випадків не виходило за межі НСР₀₅. Усі інші варіанти не показали істотного впливу ВСВ на якість зерна озимої пшениці.

Висновки

1. ВСВ при три- і п'ятиразовому позакореновому обприскуванні покращують ріст і розвиток озимої пшениці, але спричиняють опіки листової поверхні. Тому максимальна кратність обробок повинна бути не більше двох.

2. ВСВ дали суттєву прибавку врожаю та покращили якість зерна озимої пшениці у варіанті з нормою 50 т/га як на дослідному полі, так і на полі КСП "Гуменецьке". Всі інші норми були неефективними. Прибавка урожаю і покращення якості зерна були в межах похибки досліду.

3. ВСВ в дозах 10 і 30 т/га не спричинили істотного підвищення урожайності озимої пшениці через те, що в 2003 р. були надзвичайно несприятливі умови для росту і розвитку культури, оскільки відсутність опадів протягом трьох місяців (з квітня по кінець червня) спричинила великий дефіцит вологи у ґрунті. Ми не виключаємо, що норма внесення ВСВ 30 т/га у вигляді позакоренового підживлення, у вологий, сприятливий рік, може дати істотну прибавку урожаю озимої пшениці.

4. Вода в дозі 50 т/га практично не вплинула на урожайність та якість зерна озимої пшениці.

Перспективи досліджень

Подальші наукові дослідження потрібно зосередити на вивченні впливу ВСВ на урожайність та якість продукції не тільки озимої пшениці, а й інших сільськогосподарських культур. При цьому слід вивчати не тільки позакореневе підживлення ВСВ, а й інші способи внесення.

Література

1. *Беренштейн А.Ф.* Использование кормовых отходов спиртовой промышленности. – К.: Гос. изд-во тех. литературы УССР, 1955. – 124 с.
2. Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві. Наукова монографія / Національний аграрний університету країни. За редакцією *М. К. Шичули*. – К.: Оранта, 1998. – С. 401–444.
3. *Денищikov М.Т.* Отходы пищевой промышленности и их использование. – М.: Пищепромиздат, 1963. – С. 15–19.
4. *Дудник А.А., Кошель М.І., Пухова Т.Н.* Использование мелассной послеспиртовой барды в сельском хозяйстве (обзор отечественного и зарубежного опыта). – К.: Гос. изд-во тех. литературы Украины, 1995. – С. 2–4.

5. Проспект фірми Rosenlew Engineering. – М.: Grant. – 12 с.
6. Экспресс-информация. Серия 8. Сахарная и крахмалопаточная промышленность, 1988. Вып.1. Зарубежный опыт. – М.: ЦНИИТЭИ пищепром. – 68 с.
7. *Яворська В.К., Драговоз І.В., Кошель М.І., Монастирський М.А.* Вплив концентрату метанового бродіння на підвищення продуктивності сільськогосподарських культур//Вісник аграрної науки. – № 4. – 1997. – С. 24–31.
8. *Янчевський В.К., Кошель М.І., Каранов Ю.А.* Використання відходів спиртового виробництва в сільському господарстві//Вісник аграрної науки, 2001. – № 5 – С. 67–70.
9. *Phelps A. U.K.* trial investigates use of distillers' grains for cows Feedstuffs. 1980. 60. 48. 18 (англ.) P. 25238.